

Марія Личук

доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри
журналістики та мовної комунікації Національного університету
біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

e-mail: mariya.lychuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8046-7414

ГЕТЕРОГЕННІСТЬ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ І НЕЧЛЕНОВАНИХ НАПІВФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ РЕЧЕНЬ

У статті систематизовано семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих фразеологізованих речень, обґрунтовано їхнє виокремлення. Визначено специфіку семантичної типологійної домінанти синтаксично нечленованих словосполучень та нечленованих напівфразеологізованих речень. Істотною, спільною, ознакою семантичних типологій досліджуваних синтаксично нечленованих одиниць є синтаксична нечленованість. Семантична типологія синтаксично нечленованих словосполучень оперта на семантико-синтаксичні відношення, головними з яких є комплетивні відношення. Виокремлено семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень: власне-комплетивний, комплетивно-атрибутивний; комплетивно-об'єктний і комплетивно-атрибутивно-об'єктний. Семантична типологія нечленованих напівфразеологізованих речень ґрунтована на типові категорійного значення. Виділено семантичні типи цих речень зі значеннями: ствердження, заперечення, оцінки та волевиявлення. Досліджено, що основою семантичних типологій синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих фразеологізованих речень є різні ознаки, тому ці типології є гетерогенними.

Ключові слова: синтаксично нечленоване словосполучення, нечленоване фразеологізоване речення, фразеосинтаксичне значення, семантична типологічна домінанта, семантична типологія, гетерогенність.

Lychuk Mariia. Heterogeneity of semantic typology of syntactically non-segmented word combinations and non-segmented semi-phraseologized sentences

In the article systematized the semantic types of syntactically non-segmented word combinations and non-segmented phraseologized sentences.

The semantic typology of syntactically non-segmented units is heterogeneous. The basis of the semantic typology of syntactically non-segmented word combinations is the type of semantic-syntactic relations. At the core of the semantic typology of non-segmented semi-phraseologized sentences there is a semantic criterion – the type of categorical meaning of «affirmation», «negation», «expression of will» or «assessment». Through the categorical meaning the speaker's attitude to the communication, communication participants, their behavior, etc., is revealed.

It has been shown that depending on the type of semantic relations between the components and the peculiarities of their combination, the syntactically non-segmented word combinations are divided into four semantic types: 1) completive proper; 2) completive-attributive; 3) completive-objective; 4) completive-attributive-objective. Completive proper non-segmented word combinations combine the following semantic subtypes: quantitative proper, generalizing proper, modal and phase, with the meaning of compatibility, with the meaning of selectivity and the meaning of the local boundaries. Completive relations are the basis for this semantic type, since in the most consistent way they realize the specifying and explanatory functions. It has been ascertained that syncretic non-segmented word combinations – completive-attributive, completive-objective; completive-attributive-objective – are formed on the basis of the interaction of completive relationships with other types of semantic relations: attributive, objective, or attributive and objective at the same time.

The semantic completive-attributive type of non-segmented word combinations covers four subtypes: with an informatively inadequate word of abstract semantics, with a concrete-object meaning, with the meaning of indefiniteness and generalized-personal meaning. The completive-objective type combines three subtypes: with the quantitative proper, quantitative and general partitive meaning. The semantic completive-attributive-objective type of non-segmented word combinations is represented by metaphorical and periphrastic word combinations.

The semantic types of semi-phraseologized sentences are based on the types of categorical meanings. Non-segmented semi-phraseologized sentences combine semantic types with categorical meanings of «affirmation», «negation», «assessment» and «expression of will»

Key words: syntactically non-segmented word combination, non-segmented semi-phraseologized sentence, phraseosyntactic value, semantic typological dominant, semantic typology, heterogeneity.

Проблема малодослідженості синтаксично нечленованих одиниць – словосполучень і речень – спричинила відсутність єдиного випрацьованого підходу до створення їхньої семантичної типології.

Зазвичай синтаксично нечленовані словосполучення класифікували за морфологічною належністю складників та ступенем злитості компонентів. За ступенем злитості компонентів синтаксично нечленовані словосполучення аналізували В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов [Бабайцева, Максимов 1987, с. 50–54], Ю. І. Беляєв [Беляєв 2001, с. 79]. А. П. Загнітко [Загнітко 2001, с. 79]. Вони виділили різну кількість найпоширеніших синтаксично нечленованих словосполучень, серед яких – кількісно-іменні, займенниково-іменні, займенниково-займенникові, іменниково-іменникові, дієслівно-іменні та ін.

Як один із типів синтаксично нечленованих речень напівфразеологізовані речення досліджували в основному в структурному плані [Личук 2001; Ситар 2012].

Актуальність дослідження зумовлена потребою систематизації всіх семантичних типів і різновидів синтаксично нечленованих словосполучень та нечленованих напівфразеологізованих речень сучасної української мови.

Мета статті – систематизувати семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень та нечленованих напівфразеологізованих речень, виявити особливості їхньої семантичної типології.

Для досягнення поставленої мети використано кілька методів: для визначення семантичних типів синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень – *описовий метод*; для створення моделей синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень – *метод моделювання*; для репрезентації механізмів побудови синтаксично нечленованих словосполучень, для з'ясування причин формування фразеосинтаксичного значення в нечленованих напівфразеологізованих речень – *трансформаційний метод*.

У новітніх синтаксичних дослідженнях запропоновано різні підходи до визначення типів словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями. Це зумовлено насамперед тим, що в системі семантико-синтаксичних відношень наявні різноманітні перехідні явища.

У сучасній лінгвоукраїністиці сформовано два підходи до типології словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями. Представники першого підходу [Вихованець 1993, с. 207–208] виокремили три типи синтаксично вільних словосполучень:

- 1) атрибутивні (означальні) – відношення ознаки до предмета, напр.: *обдарований художник, зошит учня* та ін.;
- 2) субстанціальні – відношення предмета до дії, процесу, стану та інших ознак, напр.: *принести води, писати лист матері* та ін.;
- 3) адвербіальні – відношення обставини до дії, процесу, стану, якості та ін., напр.: *працювати влітку, творити для прийдешнього* та ін.

Запропонована типологія словосполучень має надто узагальнений характер і не може бути поширена на типологію синтаксично нечленованих словосполучень.

Прибічники другого підходу доповнюють семантико-синтаксичні відношення новим типом – комплетивними відношеннями. На думку деяких лінгвістів, зокрема Н. Ю. Шведової та А. П. Загнітка, саме комплетивні відношення ідентифікують синтаксично нечленовані словосполучення в синтаксичній системі української мови [РГ 1980, с. 16–19; Загнітко 2001, с. 17]. Отже, семантична типологія синтаксично нечленованих словосполучень базована на типові семантико-синтаксичного відношення.

Підґрунтям семантичної типології нечленованих напівфразеологізованих речень є тип категорійного значення. За цим критерієм нечленовані напівфразеологізовані речення утворюють чотири семантичні типи: 1) з категорійним значенням «ствердження»; 2) з категорійним значенням «заперечення»; 3) з категорійним значенням «оцінка»; 4) з категорійним значенням «волевиявлення».

Семантичні типології синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень оперті на ознаку синтаксичної нечленованості як істотну ознаку синтаксично нечленованих одиниць загалом.

На думку І. Р. Вихованця, словосполученню «властива певна семантико-синтаксична організація, яка виявляється в семантико-синтаксичних відношеннях між його компонентами» [Вихованець 1993, с. 207]. Семантико-синтаксичні відношення, корелюючи із синтаксичними зв'язками, впливають одні на одних. Такий взаємовплив простежуємо і в структурі синтаксично нечленованих словосполучень.

Комплетивні відношення є основними змістовими відношеннями в семантико-синтаксичній організації нечленованих словосполучень, оскільки ці відношення з'являються тоді, коли головне слово у словосполученні потребує інформативного доповнення, а залежне слово надає такому головному слову цього необхідного змістового доповнення. Унаслідок такого змістового доповнення головне й залежне слова разом утворюють інформативно достатній комплекс [РГ 1980, с. 16–19]. Н. Ю. Шведова наголошувала, що

залежне слово завжди має більш визначене і більш конкретне лексичне значення, ніж граматично головне слово. Оскільки компоненти такого словосполучення з погляду власне-змістового «не мають властивостей роздільності» [РГ 1980, с. 16], один із них, інформативно недостатній, доповнюється іншим, що й забезпечує інформативність неподільної єдності загалом.

Комплетивні відношення як опорні, основні, формують власне-комплетивні нечленовані словосполучення. Окремішнє вживання їхніх компонентів неможливе, оскільки вони інформативно недостатні й неповноцінні, а саме словосполучення трансформується в інший тип – синтаксично вільне. Взаємодіючи з іншими типами семантичних відношень, вони утворюють синкретичні нечленовані словосполучення. Спираючись на класифікацію семантико-синтаксичних відношень у межах цілісних словосполучень М. В. Балко [Балко 2004, с. 45–46], виділяємо такі семантичні типи синкретичних синтаксично нечленованих словосполучень: 1) комплетивно-атрибутивні; 2) комплетивно-об'єктні; 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктні.

Отже, ми виокремлюємо дві семантичні групи синтаксично нечленованих словосполучень: власне-комплетивні та синкретичні [Личук 2016, с. 145].

Власне-комплетивні відношення є основним засобом вираження граматичного значення в семантичній структурі синтаксично нечленованих словосполучень. Вони увиразнюють властивість цих словосполучень займати синтаксичну позицію одного члена речення. Синтаксичні властивості такого неподільного сполучення слів як членів речення нібито вміщені в його семантичну характеристику. Компоненти синтаксично нечленованого словосполучення, пов'язані власне-комплетивними відношеннями, найбільшою мірою виявляють інформативну недостатність, якщо розглядати їх уживання окремішньо. Власне-комплетивність синтаксично нечленованих словосполучень визначається насамперед категорійним значенням і категорійними ознаками ядерного компонента, його семантичною недостатністю, граматичними характеристиками компонентів таких словосполучень, що виконують у реченні певну синтаксичну функцію. У межах семантичного типу власне-комплетивних нечленованих словосполучень виділяємо значеннєві різновиди:

1. Словосполучення із власне-кількісним значенням. Їхній ядерний компонент виражений власне-кількісним або збірним числівником, пор.: *двадцять п'ять хвилин, четверо друзів, декілька книжок* і под. Напр.: *Весняного погожого ранку ми назбирали в своїх кишенях чотири копійки і Старий пішов до газетного кіоска* (В. Портяк); *Троє візитерів залишилися у їдальні* (Брати Капранови).

2. Словосполучення із власне-узагальнювальним значенням. Неподільна єдність цього різновиду сформована двома займенниковими компонентами: ядерним компонентом *весь* і залежним, вираженим займенником у формі множини (*ми, ви, вони*), рідше – субстантивованим прикметником чи дієприкметником. Напр.: *Користуючись тим, що всі ми зосередилися на хлопцеві, пані Люба обережно... вийшла з групи та акуратно причинила двері* (Брати Капранови); *Усе живе спить* (Ю. Збанацький).

3. Словосполучення зі значенням сумісності, пор.: *син з матір'ю, Віктор з Михайлом, ми з батьком*. Напр.: *Чоловік з жінкою сиділи так, наче прожили довге й терпке життя...* (Я. Лижник); *Ми з Валею загоряли* (Б. Жолдак).

4. Словосполучення зі значенням вибірковості, пор.: *хтось із компанії, хто-небудь із нас, деякі з групи*. Напр.: *Сказав, що хтось із села телефонував їй, здається, просив приїхати* (В. Габор); *Ти один з тих, хто побував на цьому пляжі* (О. Жовна).

5. Словосполучення з модальним чи фазовим значенням. Їхнім ядерним компонентом є модальні чи фазові дієслова. Такий значеннєвий різновид розпадається на дві групи: а) словосполучення, утворене за схемою модальне чи фазове дієслово або прислівниковий предикатив + інфінітив, пор.: *почати думати, хотіти зустрітися, слід почекати*. Напр.: *Ми сіли в траву, і я почав працювати над черговим шедевром* (Ю. Винничук); *А ще слід остерігатися балакухих сусідок, які могли спроводити в її двір місцевого міліціонера* (М. Матіос); б) словосполучення, утворені за структурною схемою модальне чи фазове дієслово + девербатив, пор.: *почав малювання, продовжував читання, покинув паління*. Напр.: *Лише місяць минув, як Микола покинув паління* (О. Жовна); *Я продовжував опрацювання листів для укладання нової збірки* (Літературна Україна, 19.11.08).

6. Словосполучення зі значенням локативних меж: *від – до, з – до, в – на, на – під, з – за, у – поблизу*, пор.: *від гори до гори, з міста до села, з мішком за плечима*. Напр.: *А Теофіла, щойно переступивши поріг, заметалася від стіни до стіни, як мечеться звірина...* (М. Матіос); *Курочка ж запонадливо бігав од хати до хати: ану на роботу* (А. Дімаров).

Синкретичні нечленовані словосполучення є наслідком явища перехідності. Синкретизм їхніх семантико-синтаксичних відношень виявляється в можливості чи здатності одночасно поєднувати декілька значень. Погоджуємося з думкою Л. В. Шитик у тому, що «значеннєвий синкретизм семантико-синтаксичних відношень породжується функційним синкретизмом засобів вираження цих відношень» [Шитик 1996, с. 8].

Синкретичні нечленовані словосполучення обов'язково оперті на специфічний тип семантико-синтаксичного відношення – комплетивні відношення. Комплетивні відношення поєднуються з іншими семан-

тичними відношеннями, зокрема атрибутивними, об'єктними чи атрибутивно-об'єктними, що й визначає граматичне значення синкретичних синтаксично нечленованих словосполучень.

За стійкою структурною схемою таких словосполучень закріплені узагальнені значення. Це значення ознаки чи об'єкта, на який спрямована дія або який виконує дію. Залежно від специфіки синкретичності семантико-синтаксичних відношень виокремлюємо такі семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень: 1) комплетивно-атрибутивний; 2) комплетивно-об'єктний; 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктний.

Комплетивно-атрибутивний тип нечленованих словосполучень опирається на основні відношення – комплетивні, що супроводжуються атрибутивними відношеннями. Атрибутивні відношення виражають відношення ознаки до предмета [Lychuk 2017, с. 39].

Комплетивно-атрибутивний тип об'єднує чотири підтипи [Там само, с. 40–41]:

1. Залежний атрибутивний компонент називає *ознаку слова абстрактної семантики*. Ядерний компонент не має семантичної повноти, тому потребує обов'язкового залежного атрибутивного компонента. «Неповноцінність» ядерного іменникового компонента полягає в тому, що він не може бути самостійним в синтаксичному плані. Саме тому залежний компонент має основне значеннєве навантаження певного члена речення.

Залежний компонент приєднується до ядерний компонента, вираженого синсемантичним іменником на зразок *чоловік, жінка, річ, справа, суб'єкт, тип, істота, штука, факт* і под. Напр.: *Війна – річ дуже небезпечна...* (О. Жолдак); або залежний атрибутивний компонент називає ознаку іменника на означення родового поняття, пор.: *одне з найбільших озер, один з найбільших островів* та ін. Напр.: *Синевір – одне із найбільших озер українських Карпат* (Поступ, 10.10.17); або залежний атрибутивний компонент називає ознаку іменника з неозначено-особовим значенням, як-от: *сучасна жінка, хороша людина* тощо. Напр.: *Еней був парубок моторний* (І. Котляревський); або залежний атрибутивний компонент називає ознаку ядерного іменникового компонента, що виражений прийменниково-відмінковими та відмінковими формами на зразок *з очима, з носом, з обличчям, віку, росту, характеру, поглядом, голосом* та ін., пор.: *з круглим обличчям, з білявим волоссям, статечного віку*. Напр.: *Учора на прощання вийт із тхориними – швидкими й боязкими – очима також попросив для пораненого мадяра мазі* (М. Матіос).

2. Словосполучення із конкретно-предметним значенням. Ядерний компонент за своїм лексичним значенням відповідає загальному синтаксичному значенню члена речення, а залежний конкретизує його, пор.: *з огляду на складні обставини, о шостій годині, наступного дня* та ін. Залежний атрибутивний компонент називає ознаку за конкретними часовими характеристиками, важливістю / неважливістю для когось чи чогось, потрібністю / непотрібністю для когось чи чогось. Напр.: *Одного вечора ми після довгої наради вирішили, що Макс буде дбати про городину...* (Ю. Винничук).

3. Словосполучення зі значенням неозначеності. Ядерний компонент виражений неозначеним займенником. Залежний атрибутивний компонент називає якісну ознаку. Його ад'єктивна форма субстантивується не повністю, оскільки в ній зберігається значення ознаки, властиве прикметникам чи дієприкметникам. Напр.: *Мабуть, хтось неприємний спав йому на гадку, коли намагався мене впізнати* (Ю. Винничук).

4. Словосполучення з узагальнено-особовим значенням. Залежний компонент називає ознаку для ідентифікації особи – займенники *сам, один (=сам)*, пор.: *я сам (мене самого, мені самому та ін.), я сама (мене самої, мені самій та ін.), ми самі (нас самих, нам самим та ін.), я одна (мене однієї, мені одній та ін.), він один (його одного, йому одному та ін.)* та ін. Напр.: *– Але ж він сам – лікар!.. До останнього... – передражнила Оксана їдко* (Брати Капранови).

На комплетивно-об'єктних семантико-синтаксичних відношеннях ґрунтується комплетивно-об'єктний тип синтаксично нечленованих словосполучень. До нього належать такі підтипи:

1. Словосполучення із власне-кількісним значенням. Напр.: *Він дивився, як до жінки добігала, дошкунтильговувала, доповзала четвірка найшанованіших людей...* (Я. Лижник).

2. Словосполучення з кількісним значенням. Напр.: *Пождавши марно, міняє голос: – Їсти хочеш і сім'я теж. Я нагодую! – Повернув обличчя до гурту і звелів: – Мішок пшениці!* (В. Барка); *Там сиділа весела компанія дядьків* (В. Діброва).

3. Словосполучення із загальним партитивним значенням. Ядерний і залежний компоненти зберігають свою автономію як окремих лексем. Напр.: *Дід злякано випірнув із себе, дожував шматок цвілої булки і роздратовано глянув на незнайомця* (В. Даниленко); *...Під кінець місяця події стрімко нарастають* (Л. Костенко).

Властивість поєднувати ознаки двох типів семантико-синтаксичних відношень мають комплетивно-атрибутивно-об'єктні нечленовані словосполучення, що представлені метафоричними і перифрастичними словосполученнями, пор.: *Біля лави стояло відро з водою, в якому плавала жменя нічних зірок* (О. Жовна); *Орди брудних хмар, вкривши містечко, вовтузилися, наче лаштувалися на нічліг* (Я. Лижник).

Метафоричні й перифрастичні словосполучення, характеризуючись інформативною неповнотою граматично стрижневого компонента (комплетивність семантики), поєднують у своїй семантичній структурі також ще два типи семантико-синтаксичних відношень (атрибутивні та об'єктні), пор.: *жменя* (яких? чого?) *зірок*; *орди* (які? чого?) *хмар* і под.

З-поміж нечленованих фразеологізованих речень виокремлюється тип – напівфразеологізовані речення – як найчастотніше уживаний в усному діалогічному мовленні й урізноманітнений широкими значеннєвими характеристиками.

У семантичному аспекті напівфразеологізовані речення виражають чотири категорійні значення: «ствердження», «заперечення», «оцінка» та «волевиявлення», що вможливило виділити чотири семантичні типи напівфразеологізованих речень з відповідними категорійними значеннями. Класифікаційною ознакою для них є фразеосинтаксичне значення, закріплене за стійкою структурною схемою.

Напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «ствердження» розподілено у три семантичні типи: 1) з власне-стверджувальним значенням; 2) із значенням категоричного ствердження; 3) зі значенням умовного ствердження.

1. Тип з *власне-стверджувальним значенням* охопив напівфразеологізовані речення, в основі яких – фразеосхеми *Є що (чого, чому, на що, з чим, на чому, кого, кому, з ким, на кому) + V_p; Є де (коли, куди, звідки) + V_p*. Це фразеологізовані сполуки з відмінковими чи прийменниково-відмінковими формами відносних займенників *хто, що* та займенниковими прислівниками *де, коли, куди, звідки*, напр.: *Є з ким побалакати* (Є. Пашковський); *Є де зустрітись* (О. Лишега).

2. Тип із значенням категоричного ствердження. Цей семантичний тип є досить поширеним в усному розмовному мовленні. Найуживанішими є напівфразеологізовані речення, в основі фразеосхем яких

А. Десемантизована частка *не*:

– *Чим я (ти, він, вона, воно, ми, ви, вони) не + N_i (Subst.)*. Фразеологізований нерозкладний комплекс *Чим я (ти, він, вона, воно, ми, ви, вони) не* спрямований у площину ствердної модальності, оскільки в ньому знівельовано заперечну семантику частки *не*. Вживання структурних займенникових компонентів уможливило чітку вказівку на певну особу. Напр.: *Ще одні кричать про підняття ціни на газ? Чим вони не слуги народу? Де є ті, що завжди кричали, що Яценюк за народ! Чому сьогодні затихли?! (Українська правда, 16.02.16);*

– *Хто (кого, у кого, кому, з ким, на кому, який, яка, яке, які), як не + N_i (Pronom)*. Граматичну форму змінних іменникових чи займенникових компонентів детермінує акцентований займенниковий компонент *хто (кого, у кого, кому, з ким, на кому, який, яка, яке, які)*, напр.: *Студенти запалили!.. Вони!.. Хто, як не вони!* (В. Винниченко);

– *Що не + V_p*. Постійний компонент фразеокomплексу сформований двома елементами: відзайменниковою часткою *що* та заперечною часткою *не*. Заперечна частка *не* тяжіє до препозитивної часткової лексеми, а не до постпозитивної дієслівної. У цьому фразеокomплексі заперечна семантика дієслівного компонента знівельована, і за фразеосхемою закріплене стверджувальне значення. Напр.: *Ярослав іде сам, хлопці коло машини лишаються, бо дітлахи й парубки сходяться до розкішного попелястого зі сріблястим відливом авто... Гарне! Що не кажи!* (М. Вайно);

– *А то ми (будь-який займенник, здебільшого особовий, у формі називного відмінка) (тебе чи будь-який займенник, здебільшого особовий, у формі родового відмінка) не + V_p*. Стверджувальний характер анафоричного аналітичного сполучення *а то* увиразнює семантику напівфразеологізованого речення. На модальне значення ствердження нашаровується додатковий відтінок насмішки, глузування чи незадоволення. Напр.: *– Це з їзд особливий. Тут кожен мусить свою пропозицію виявити. – А то ми не розуміємо!* (О. Гончар).

Б. Змінний компонент виражений дієслівною формою чоловічого роду однини минулого часу:

– *А ти ж + V_p!* Займенник *ти* не виконує функцію адресування до другої особи однини через утрату граматичних ознак займенника як частини мови, тому перетворився на семантично порожній компонент. Напр.: *– Hasch? – Воллен? – підморгнув йому Пена і передав сигарету. – Nicht schlecht! – оцінив Карл-Йозеф... – А ти думає!* – підтвердив Артур (Ю. Андрухович).

3. Тип зі значенням *прогнозованого ствердження*. Напівфразеологізовані речення оперті на фразеосхеми *Нема (Немає), щоб + Inf; Нема (Немає) того, щоб + Inf*. Дієслівна лексема *нема (немає)* цілком десемантизована. Напр.: *Нема того, щоб посидить* (В. Винниченко).

Напівфразеологізовані речення мають три вияви категорійного значення «заперечення», на підставі чого вони об'єднані у три семантичні типи: 1) з власне-заперечним значенням; 2) з категоричним запереченням; 3) з іронічним запереченням. Така диференціація здійснена з опертям на специфіку заперечного значення у цих реченнях та функції речень в усному розмовному мовленні.

Власне-заперечне значення закріплене за такими типами фразеосхем у напівфразеологізованих реченнях: 1) *Немає (нема)* або *Було кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + Inf*; 2) *Немає (Нема) де (коли, куди, звідки) + Inf*; 3) *Pronom₃ (N₃) + не до*.

Семантика заперечних напівфразеологізованих речень набуває узагальнення, звужується до категорійної семи «неможливість».

Специфіка семантики постійних займенникових і прислівникових компонентів фразеосхеми визначає вибір залежних компонентів. Постійні компоненти підпорядковують собі тільки інфінітив. Правобічний змінний компонент може бути виражений перехідними дієсловами зі значенням фізичної чи ментальної дії особи (пор.: *Нема кого бити. Нема кого любити. Нема про кого думати*), будь-яким акціональним дієсловом широкого значеннєвого спектру, зокрема зі значеннями мовленнєво-мисленнєвої дії, емоційного стану, конкретної фізичної дії, інтерсуб'єктної дії, руху чи неакціональними дієсловами, що виражають локальне або статуальне значення, посесивні, компаративні чи порівняльні відношення (пор.: *Нема чого співати. Нема чого сердитися. Нема чого битися. Нема чого згадувати. Нема чого радіти. Нема для чого поступатися* та ін.). У ролі дієслівного компонента не можуть вживатися дієслова, що виражають партитивні відношення, значення буття та ін.

Особливістю заперечних напівфразеологізованих речень, ґрунтованих на фразеосхемі *немає (нема) за що*, є те, що інфінітив відтворюється з опорою на мовленнєву ситуацію. В основі ситуації – один з учасників діалогу вдячний іншому. Типова семантична модель заперечних напівфразеологізованих речень із таким дієслівним компонентом звучить так: *Нема за що дякувати; Нема за що говорити «спасибі»*.

Заперечне напівфразеологізоване речення, в основі якого лежить фразеосхема *Pronom₃ (N₃) + не до + N₂*, має дві залежні позиції щодо нерозкладного комплексу. Правобічну позицію заповнює іменниковий компонент у формі родового відмінка, який визначає те, що заперечують у реченні – як несвоєчасне, неможливе, небажане, неактуальне для певної особи. Напр.: *Мені було не до сну. Я сиділа в своєму кабінеті тихо, як миша, і ждала, коли потелефонують...* (П. Загребельний).

Непряме заперечне значення напівфразеологізованих речень, на противагу спеціалізованим засобам вираження цього заперечення, насамперед пов'язане з прагматичними намірами мовця вплинути на співрозмовника, зробити його активним учасником комунікації, досягти певного комунікативного ефекту. Непряме заперечення охоплює категоричне та іронічне заперечення.

Категоричне заперечення реалізують за допомогою напівфразеологізованих речень – риторичних питань та нетипового граматичного вживання постійного компонента таких речень [Kim 2000, с. 137].

Першу групу утворюють напівфразеологізовані речення – риторичні питання, що є високопродуктивними засобами вираження заперечення. III. Баллі наголошував, що риторичне питання – це «непрямий експресивний засіб, який символізує більш чи менш визначену групу почуттів, використовуючи задля цього виразність голосу» [Баллі 1955, с. 38]. Ця група об'єднує два семантичні типи, ґрунтовані на фразеосхемах *Який (яка, яке, які) + N₁!* та *Що мені + N_н (Pronom)!* Напр.: *– Борю, якщо це жарт, то він невдалий. – Та які, в біса, жарту?! (Брати Капранови); Що мені чужинці?! Чого я маю жалувати їх? (Леся Українка).*

Значення категоричного заперечення пов'язане з неважливістю, неістотністю кого-, чого-небудь для когось або байдужістю мовця до істоти, предмета, ознаки чи дії, про яку йдеться.

Другу групу формують напівфразеологізовані речення з нетиповим граматичним уживанням структурних компонентів, основою яких є фразеосхеми *Потрібний + (Pronom₁) + Pronom₃* та *Є мені кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + N₁ (Inf)!*; *Є мені де (коли, куди, звідки) + Inf!* Особливістю семантичних типів другої групи є вживання десемантизованої і граматизованої лексеми *мені* чи десемантизованої форми другої особи однини або множини наказового способу дієслова. Семантично і граматично спустошена лексема *мені* перетворилася на частковий компонент. Чітко закріплена позиція відзайменникової частки *мені*, після акцентованого елемента постійного компонента, змінює модальний план напівфразеологізованого речення – зі стверджувального на заперечний. Напр.: *– Веремій за царем сльозу в баночку пустив. – Потрібний він мені, – відповів Стратон і ще більше вбрав голову в сутулі плечі...* (М. Стельмах). Цей семантичний тип становить крайню периферію в розмовному мовленні.

Уведення до стверджувальних за формою речень зразка *Є мені кого (кому, з ким, на кому, що, чого, чому, через що, про що, (з) чим, на чому) + N₁ (Inf)!* та *Є мені де (коли, куди, звідки) + Inf!* частково граматизованої відзайменникової частки *мені* створює заперечний модальний план усієї фразеологізованої побудови. Напр.: *Є мені кого слухати!* (Розм.).

Іронічне заперечення є виявом суб'єктивного модусу. Його продукування пов'язане з прагненням мовця певним чином емоційно й експресивно виразити своє ставлення до когось чи чогось у процесі комунікації.

Для вираження іронічного заперечення напівфразеологізовані речення сформовані на основі фразеокомплексів, найпоширенішими з яких є:

Добрий (добра, добре, добрі) + N₁ (Inf, V). Напр.: [німці] *Вирізали у селі всіх кур, кіз, свиней. Добрі господарі! Нема що казати...* (В. Козаченко). Постійний ад'єктивний компонент 'добрий' цілком десемантизувався, уподібнився до модальних компонентів, однак не змінив свого лексичного значення на протилежне. Модальний компонент *добрий / добре* у сполученні зі змінним компонентом – іменником чи дієсловом – передає заперечення характеризувальної ознаки особи чи якості предмета, ознаки дії чи стану.

Де там (тут) (вже) + N_n (Inf, V); Коли там (тут) (вже) + Inf; Куди там (тут) (вже) + N_n (Inf). Модальні нерозкладні комплекси, утворені похідними частками *де, коли, куди і там (тут)*, реалізують заперечне іронічне значення. Напр.: – *Де були?* – *продовжувала дружина.* – *Купалися,* – *байдуже відповів Білаш.* – *Де вже там купалися!* – *сказала дружина...* (О. Жовна); *Куди кумові до коровая!* (Номис, с. 261).

Що там (тут) + N₁ (Inf). Значення цього семантичного типу – заперечення певної дії чи якогось стану, що доповнюється модальними відтінками неважливості, неістотності когось, чого-небудь у чомусь. Такі речення можуть мати як окличну, так і неокличну інтонацію. Особливістю їх фразеосхеми є емпатичне виділення модального компонента *що*. Напр.: – *Ну, так чого ж тобі не стає?* – *Ет, що там о тім балака-ти!* – *сказав Іван, махнувши рукою* (І. Франко).

Який (яка, яке, які) (там) + N₁ (V_f, Adv)! Напр.: *Воно й справді, на наш крик визирав уже дехто з-за тину, а допомогти... Яка там поміч! Хто тоді смів слово проти власті сказати?* (М. Малюк).

Відзайменникова частка *який (яка, яке, які)* і відприслівникова частка *там (тут)* десемантизувалися і граматизувалися.

Мало що (хто, чого) там + V_f!; Мало кому треба + V_f!; Мало де (коли, куди, звідки) там + V_f! Незмінний аналітичний модальний компонент *мало що там / мало кому там / мало де там* утворений відприслівниковою часткою *мало* і займенниками *що (хто, чого)* чи вжито частковий модальний комплекс прислівникового походження *мало де (коли, куди, звідки) там*. Напр.: *Виявляється, запрошення на прем'єру лежать у моїй папці. Мало що там лежить! Там може бути навіть перепустка в комунізм...* (П. Загребельний).

Дослідники зауважують, що напівфразеологізовані речення цього семантичного типу засвідчують лексико-синтаксичний континуум або перехід із лексики в синтаксис, а самі нечленовані побудови номінують колострукціями [Goldberg 2000, с. 123; Schultze-Berndt 2002, с. 270].

Тебе (тобі, з тобою, вас, вам, з вами) + V_f! Специфіку заперечних напівфразеологізованих речень, сформованих на цій фразеосхемі, становить незмінний займенниковий компонент *ти* чи *ви* у граматично стійких формах родового, давального чи орудного відмінків. Саме оклична інтонація переводить синтаксичну побудову у план заперечної модальності і перетворює на фразеологізовану структуру, пор.: – *Я думав, ти тільки по господарству вмієш поратися,* – *засміявся.* *А дівчина образилася:* – *Кращого придумати не змогли? У вічні куховарки призначили?* – *Тебе призначили!* – *Передавав зброю дівчині* (М. Стельмах).

Напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «оцінка» неоднорідні, що зумовлено неоднорідністю цього значення. Розмежовують недиференційовану оцінку, значення позитивної оцінки та значення негативної оцінки, на підставі чого виділяють три групи напівфразеологізованих речень, у межах яких виокремлюють семантичні типи і значеннєві різновиди. Підґрунтям таких напівфразеологізованих речень є фразеосхеми: у нечленованих реченнях зі значенням недиференційованої оцінки – *Ом (ото, оце) і (й) + N₁ (Adj, Adv, V_f)!; Ом (ото, оце) який (яка, яке, які) + N₁ (Adj, Adv, V_f)!; Ом (ото, оце) так + N₁ (Adj, Adv, V_f)!; Ом + N₁ (Adj, Adv, V_f), так + N₁ (Adj, Adv, V_f)!; Ось вам (і) + N₁; Що то (там) за + N₁ (Subst, Adj)!; зі значенням позитивної оцінки мовця – *Ох і (й) + N₁ (Adj, V_f); Ех і (й) + N₁ (Adj, V_f); Ух і (й) + N₁ (Adj, V_f); Ну і (й) + N₁ (Adj, V_f); Ах ти + N₁; зі значенням негативної оцінки мовця – *Ах ти (ви) (ж) + N₁ (N₃)!; Ех ти (ви) (ж) + N₁ (N₃)!; Ох (вже) цей мені + N₁!; Ах цей (вже) мені + N₁!* Напр.: *Ом був народ! Що римляни, що греки. На всі віки нащадкам запасли* (Л. Костенко); *Що то були за місяці розлуки й чужини!* (М. Вайно); *«Та чекай, Шу! Чого ти така пихата? Це я зізнаюся у дурному смакові...» – «Ах ти ж гад!»* (Л. Денисенко).**

Волевиявлення охоплює такі значення, як побажання, дозвіл, заборона, наказ, погроза та порада, що вможливило виділити відповідні семантичні типи напівфразеологізованих речень. Напівфразеологізовані речення з категорійним значенням «волевиявлення» утворені за фразеосхемами віддієслівного типу, особливістю яких є те, що за ними не можна впорядкувати речення, оскільки вони постають спонтанно, з незакріпленим спеціально компонентним складом.

Такі нечленовані речення здебільшого мають у своїй структурі дієслівну лексему, граматична форма якої варіюється залежно від значення волевиявлення. Зокрема, значення наказу виражають форми другої особи однини чи множини дієслова, що є типовими для вираження наказового способу дієслів у сучасній українській мові. Значення погрози оформлюють різні граматичні форми дієслів: форма другої особи однини наказового способу, форми першої чи другої особи однини майбутнього часу і форми минулого часу дієслів. Однак такі дієслівні лексеми десемантизовані і граматизовані, тому не виражають дію чи стан у певному часовому відтинку.

Загальним значенням фразеосхем напівфразеологізованих речень з категорійним значенням «волевиявлення» є спонування співрозмовника до здійснення чи нездійснення якоїсь дії. Напр.: побажання – *Чи жіноче духове життя менш цікаве, як її організм?.. – Та ба! Чого захотілось!* (О. Кобилянська); дозвіл – *Чи можу я піти?* – запитала вона. – *Зроби ласку!* – почула веселий голос (В. Назаренко); заборону – *Вона мені не пробачить цього ніколи!* – *Не роби цього!* (А. Дімаров); наказ – *Так тримати!* – капітан передав стерно до моїх рук... (Брати Капранови); погрозу – *Ну, я ж їм дам!* – відхекуючись казав Борис. – *Я їм дам, цим фашистюрам!* *Я їм ще покажу!* *Ще віддячу!* (П. Загребельний); пораду – *А ти звідки знаєш, як мене звати? І тіткою чого не зवेश?* – *Закрий свій рот. Не тіткою, а подругою мене клич* (К. Мотрич).

Найвиразнішими ознаками напівфразеологізованих речень з категорійним значенням «волевиявлення» є семантична стійкість, що унеможливило заміну правобічного компонента іншою дієслівною, рідше – іменниковою чи прикметниковою лексемою, зберігаючи при цьому граматичну форму її вираження, та синтаксична стійкість як незмінність стійкої схеми.

Отже, семантичні типології синтаксично нечленованих одиниць – словосполучень і напівфразеологізованих речень – є гетерогенними, оскільки базовані на різних типологічних ознаках. Семантична типологія синтаксично нечленованих словосполучень об'єднує низку семантичних типів, підтипів та різновидів; її підгрунтам є семантико-синтаксичні відношення, основні з яких – комплетивні. Виокремлено дві семантичні групи нечленованих словосполучень: власне-комплетивні та синкретичні. Власне-комплетивні нечленовані словосполучення ґрунтовані на власне-комплетивних відношеннях. Залежно від специфіки синкретичності семантико-синтаксичних відношень виділили такі семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень: 1) комплетивно-атрибутивний; 2) комплетивно-об'єктний; 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктний. Основою семантичної типології нечленованих напівфразеологізованих речень слугує тип категорійного значення, що й уможливило сформулювати семантичні типи з такими категорійними значеннями: «ствердження», «заперечення», «оцінка» та «волевиявлення».

Семантичні типології синтаксично нечленованих словосполучень і нечленованих напівфразеологізованих речень об'єднує спільна типологічна домінанта – семантичний тип, однак з різним значеннєвим наповненням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. (1987). *Современный русский язык*. Ч. 3. Синтаксис. Пунктуация. Москва, 256 с.
2. Балко М. В. (2004). *Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови* : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Запоріжжя, 203 с.
3. Балли Ш. (1955). *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва, 416 с.
4. Беляев Ю. И. (2001). *Синтаксис современного русского литературного языка*. Херсон, 494 с.
5. Вихованець І. Р. (1993). *Граматика української мови : Синтаксис*. Київ, 368 с.
6. Загнітко А. П. (2001). *Теоретична граматика української мови. Синтаксис*. Донецьк, 662 с.
7. Личук М. І. (2016). Синтаксично нечленоване словосполучення: усталеність терміна, історія дослідження. [В:] *Мовознавчий вісник*, вип. 21, с. 142–148.
8. Личук М. І. (2001). *Ступені фразеологізації речень*. Чернівці, 136 с.
9. РГ (1980). *Русская грамматика*. Т. 2. Синтаксис. Ред. Н. Шведова. Москва, 710 с.
10. Ситар Г. (2012). Фразеологізовані речення, побудовані за моделлю *Який N_i Corp*, в українській мові. [В:] *Лінгвістичні студії : збірник наукових праць*, вип. 25, с. 64–70.
11. Шитик Л. В. (1996). *Синкретичні об'єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові* : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова”. Київ, 23 с.
12. Goldberg A. (2000). *Construction Grammar. Encyclopedia of cognitive science*. London, 214 s.
13. Kim J. (2000). *The Grammar of Negation*. Stanford, 264 s.
14. Lychuk M. I. (2017). Completive attributive syntactically indivisible word combinations in the modern ukrainian language. [In:] *European Journal of Humanities and Social Sciences*, №4, s. 38–42.
15. Schultze-Berndt E. (2002). Constructions in Language Description. [In:] *Functions of Language*, vol. 9/2, s. 269–310.